

УДК: 37.015.3:39(574.1)

DOI 10.33514/1694-7851-2024-1-94-101

Муратов А.Ж.

педагогика илимдеринин доктору, профессор
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.

Советбекова Н.С.

магистрант
И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
Бишкек ш.

КЫРГЫЗ ЭЛИНИН АДЕПТИК САЛТТАРЫН ТАРБИЯ ПРОЦЕССИНДЕ ПАЙДАЛАНУУ

Аннотация. Кыргыз элинин адептик салттарын тарбиялоо процессинде колдонуу, азыркы билим берүүнүн жана маданиятты өнүктүрүүнүн актуалдуу көйгөйү болуп саналат. Бул илимий-изилдөө иши гармониялуу инсанды калыптандыруу жана маданий мурастарды сактоо максатында улуттук каада-салттарды тарбия процессине киргизүүнүн натыйжалуулугун талдоого багытталган. Эмгекте кыргыз элинин салттуу тарбиясынын негизги принциптери, инсандын баалуулук багыттарын жана адеп-ахлактык сапаттарын калыптандыруудагы ролу каралат. Заманбап тарбиялоодо элдик адептик салттарды колдонуунун ыкмаларына жана формаларына, алардын жаштардын психологиялык жана социалдык өнүгүүсүнө тийгизген таасирине өзгөчө көңүл бурулат. Изилдөөнүн натыйжалары элдик маданий мурастардын негизинде натыйжалуу билим берүү программаларын иштеп чыгууга жана ишке ашырууга умтулган мугалимдерге, маданият таануучуларга жана билим берүү тармагындагы адистерге пайдалуу болушу мүмкүн.

Негизги сөздөр: тарбиялоо процесси, адептик тарбия берүү, адеп-ахлак, элдин адептик салттары, социалдык-маданий тажрыйба, руханий маданият, жүрүм-турум нормалары, баалуулуктар, жаш муундар, адептик принциптер жана баалуулуктар.

Муратов А.Ж.

доктор педагогических наук, профессор
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
г. Бишкек

Советбековна Н.С.

магистрант кафедры педагогики
Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
г. Бишкек

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТРАДИЦИЙ КЫРГЫЗСКОГО НАРОДА В ПРОЦЕССЕ ВОСПИТАНИЯ

Аннотация. Использование нравственных традиций кыргызского народа в процессе воспитания является актуальной проблемой современного образования и

культурного развития. Данная исследовательская работа направлена на анализ эффективности интеграции народных нравственных традиций в воспитательный процесс с целью формирования гармоничной личности и сохранения культурного наследия. В работе рассматриваются основные принципы традиционного нравственного воспитания кыргызского народа, их роль в формировании ценностных ориентаций и нравственных качеств личности. Особое внимание уделяется методам и формам использования народных традиций в современном образовании, а также их влиянию на психологическое и социальное развитие детей и молодежи. Результаты исследования могут быть полезны для педагогов, культурологов и специалистов в области образования, стремящихся к разработке и реализации эффективных программ воспитания на основе национального культурного наследия.

Ключевые слова: процесс воспитания, нравственное воспитание, мораль, нравственные традиции народа, социокультурный опыт, духовная культура, нормы поведения, ценности, молодое поколение, моральные принципы и ценности

Muratov A.Zh

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Kyrgyz State University named after I. Arabaev
Bishkek c.

Sovetbekovna N.S.

master's student
Kyrgyz State University named after I. Arabaev
Bishkek c.

USING THE TRADITIONS OF THE KYRGYZ PEOPLE IN THE PROCESS OF EDUCATION

Annotation. The use of the moral traditions of the Kyrgyz people in the process of education is an urgent problem of modern education and cultural development. This research work is aimed at analyzing the effectiveness of integrating folk moral traditions into the educational process in order to form a harmonious personality and preserve cultural heritage. The work examines the basic principles of the traditional moral education of the Kyrgyz people, their role in the formation of value orientations and moral qualities of the individual. Particular attention is paid to the methods and forms of using folk traditions in modern education, as well as their influence on the psychological and social development of children and youth. The results of the study may be useful for teachers, cultural scientists and specialists in the field of education seeking to develop and implement effective educational programs based on the national cultural heritage.

Key words: educational process, moral education, morality, moral traditions of the people, sociocultural experience, spiritual culture, norms of behavior, values, the younger generation, moral principles and values

Учурда өлкө саясий, экономикалык жана социалдык кризистеи баштан кечирүүдө, ал коомдун моралдык негиздерине да таасирин тийгизүүдө. Кыргызстан эгемен өлкө болгондон бери так аныкталган адеп-ахлактык баалуулуктардын жоктугу жаш муундун адептик өнүгүүсүндө жагымсыз кесепеттерге алып келди. Ушуга байланыштуу адеп-ахлактык

тарбиялоо проблемасын болуп жаткан өзгөрүүлөр менен карап чыгуу, анын мазмунуна, аны ишке ашыруунун формаларына жана ыкмаларына бир катар педагогикалык оңдоолорду иштеп чыгуу жана киргизүү зарыл.

Изилдөөбүздүн актуалдуулугу Кыргыз Республикасынын окуучуларын жана жаштарын тарбиялоонун 2020-жылга чейинки Концепциясы: «... тарбиялоо милдеттери: жалпы адамзат жана улуттук баалуулуктардын негизинде балдардын, өспүрүмдөрдүн жана жаштардын адептик сапаттарын, жарандык позициясын калыптандыруу...»; Жаш муундарды рухий-адептик жана патриоттук жактан тарбиялоо концепциясы: «Эгемендүү республикабыз, мамлекетибиз коомдун коом катары, калктын калк катары сакталышына жана өнүгүшүнө тирек-таяныч болуп берчү, андагы таалим-тарбия ишине багыт-маяк катары кызмат кыла турган өзүнүн социалдык-философиялык, моралдык-этикалык, руханий-адептик дөөлөттөрүнүн системасын иштеп чыгып, аны муундардын социалдашуусунун кызматына чегини керек» ж.б. официалдуу документтерде) концептуалдык жана стратегиялык мүнөздөгү документтеринде белгиленген адептик тарбия берүү боюнча маанилүү маселелерди чечүү муктаждыгы менен шартталат.

Адептик тарбия окуучулардын бүткүл жашоосун педагогикалык жактан ылайыктуу уюштурууну камтыган комплекстүү, бирдиктүү педагогикалык процесстин аспектилеринин бири. Адептик тарбиялоо процесси узак, үзгүлтүксүз жана анын эффективдүүлүгү дайыма эле алдын ала боло бербейт. Албетте, инсандын адептик өнүгүүсү үй-бүлөдө түптөлөт, ал көбүнчө келечектеги жарандын адеп-ахлактык маданиятын алдын ала аныктайт. Ар бир үй-бүлөнүн өзүнүн баалуулуктары, руханий мамилелери, каада-салттары жана үрп-адаттары бар. Мунун баары элдин тажрыйбасынан, улуттук маданияттын байлыгынан, элдик салттардан турат. Өсүп келе жаткан муундарды адептүүлүккө тарбиялоодо элдик салттардын ролу чоң.

Элдин адептик салттарын тарбиялоо процессинде колдонуу инсандын жана бүтүндөй коомдун маданий жана руханий өзгөчөлүгүн калыптандыруунун негизги аспекти болуп саналат. Элдин адептик салттары ата-бабаларынын топтогон тажрыйбасын, алардын баалуулук багыттарын, жүрүм-турум нормаларын, муундан-муунга өтүп келе жаткан идеалдарын камтыйт. Бул салттар адептик принциптерди калыптандырууга, маданий мурастарды сыйлоого, ошондой эле көп түрдүүлүккө жана толеранттуулукка бекем негиз боло алат.

Элдин адептик салт-санаасын окуу-тарбия процессинде колдонуунун негизги аспектилеринин бири – алардын шыктандыруусу. Салттарда камтылган адептик баалуулуктар балдарга жана жаштарга эмпатияны, адилеттикти, жоопкерчиликти түшүнүүнү жана коомдо гармониялык мамилелерди куруу үчүн зарыл болгон башка сапаттарды өнүктүрүүгө жардам берет. Мындан тышкары, элдин адептик салттары улуттун маданий мурасын, өзгөчөлүгүн сактоого салым кошот. Алар жаштарга өз маданиятын урматтоого, өз элинин бир бөлүгү катары кабыл алууга жана сезүүгө, өз өлкөсүнүн тарыхый шартында тамырлашууга

мүмкүндүк берген асылдыктын, кайраттуулуктун, адилеттүүлүктүн тарыхый мисалдарын беришет.

Анын үстүнө элдин адептик салттарын тарбия процессинде колдонуу туруктуу коомдук чөйрөнүн калыптанышына өбөлгө түзөт. Жалпы кабыл алынган моралдык нормаларды жана баалуулуктарды сыйлоо коомдо өз ара түшүнүшүү, кызматташтык жана сыйлоо атмосферасын түзүүгө жардам берет. Бул жарандык коомду өнүктүрүү жана инсандар аралык чыр-чатактарды жеңүү үчүн маанилүү фактор болуп саналат.

Элдин маданий мурасында педагогикалык баалуу идеялар, тарбия берүүнүн кылымдар бою сыналган тажрыйбасы камтылган. Алар өнүгүү жолу менен дүйнөлүк педагогикалык ойду байытып турат. Бул тажрыйбаны изилдөө жана заманбап илимдин жетишкендиктерин пайдалануу тарбия берүүнүн теориялык негиздерин жана заманбап практикасын байытууга, ошол эле учурда бул процесстин мүнөздүү жалпы тенденцияларын, спецификалык өзгөчөлүктөрүн жана мыйзам ченемдүүлүктөрүн аныктоого жардам берет.

Материалдык байлыктарды жана руханий маданиятты жараткан элдин тарыхый өткөнү канчалык эски болсо, анын идеялык башаты, руху ошончолук күчтүү, ошончолук терең, адеп-ахлакка болгон көз карашы ошончолук бекем болот деп болжолдоого болот. Турмуштук тажрыйба элдин жашоосунун бүткүл тарыхында топтолуп, элдик салттарда чагылдырылат. К.Д. Ушинский мындай деп жазган: «Элдин өзү канча жашаса, эл арасында билим, тарбия да ошондой кылымдар бою жашап келген. Аны менен бирге төрөлгөн, аны менен бирге болгон, аны менен бирге өскөн, бүткүл тарыхта бардык мыкты сапаттарын чагылдырган» [9, 121-б].

Азыркы мезгилде тарбия берүү системасындагы реформанын бирден-бир орчундуу маселелеринен болуп өсүп келе жаткан жаш муундарды өз өлкөсүнө берилген, жашай жана иштей биле турган инсандарды адептик жактан тарбиялоо болуп эсептелет. Андыктан, алдыбызда бүгүнкү жаш муундарды келечектеги коомдун, мамлекеттин жүгүн көтөрө ала турган адептүү, маданияттуу адам катары калыптандыруу, өнүктүрүү, интеллектуалдык деңгээлин өстүрүү жана тарбиялоо жоопкерчилиги тарбия системасынын башкы милдеттеринин бири болуп келүүдө. Мына ушундай шартта элдин адептик салттарын тарбия процессинде пайдалануу – баалуулуктарды, каада-салттарды жана маданий мурастарды сактоого жана өткөрүп берүүгө жардам берет.

Эл арасында адептик салттарды түшүнүү алардын маданий өзгөчөлүгүнүн негизинде жатат. Бул баалуулуктар коомдогу социалдык мамилелердин жана моралдык принциптердин негизин түзгөн каада-салттардын, үрп-адаттардын жана ишенимдердин ажырагыс бөлүгү болуп саналат.

Элдик адептик салттарга негизделген тарбия инсандын өнүгүүсүндө жана коомдук аң-сезимдин калыптанышында маанилүү роль ойнойт. Бул баалуулуктарды муундан муунга өткөрүп берүү маданий мурастарды сактоонун жана коомдук түзүлүштү чыңдоонун ачкычы экендигин эч ким тана албайт. Тарбиялоо процессинде элдин адептик салттарын өздөштүрүү аркылуу балдар жакшы менен жаманды ажыратууну гана үйрөнбөстөн, адилеттүүлүк,

сабырдуулук жана башкаларды сыйлоо принциптеринин негизинде өз жашоосун курууга үйрөнүшөт. Бул аларга жоопкерчиликтүү болууга жана коомдун этикалык мүчөсү болууга жардам берет.

Адептик салттар адамдын маданияты жана мурасы менен сыймыктануу сезимин өнүктүрүүгө өбөлгө түзөрүн белгилей кетүү керек. Адамдар өздөрүнүн маданий өзгөчөлүгүнүн баалуулугун түшүнгөндө, алар өз элинин каада-салттарын жана баалуулуктарын сактоого көбүрөөк ыкташат.

Тарбиялоо процессинде элдин адептик салттарын колдонуу темасы заманбап коомдо актуалдуу жана маанилүү бойдон калууда. Улуттук-маданий баалуулуктарга негизделген тарбия өсүп келе жаткан муундун туруктуу адеп-ахлактык негиздерин, социалдык жоопкерчиликти жана жарандык активдүүлүктүн калыптанышына өбөлгө түзөт.

Өз маданиятына жана мурасына сыймыктануу сезими жеке инсандык үчүн гана эмес, коомдук ынтымакты жана улуттук биримдикти чыңдоо үчүн да маанилүү. Адамдар өздөрүнүн маданий өзгөчөлүгүнүн баалуулугун түшүнгөндө, алар каада-салттарды сактоого жана улантууга көбүрөөк мүмкүнчүлүк алышат, бул бүтүндөй коомдун күчтүү болушуна салым кошот.

Элдин негизги адептик салттары көбүнчө эмне туура, эмне туура эмес, жакшы жана жаман деген негизги ишенимдерин чагылдырат. Бул баалуулуктарга улууларды сыйлоо, үй-бүлөгө кам көрүү, айырмачылыктарга сабырдуулук, калыстык, чынчылдык, эмгекчилдик жана жоопкерчилик кирет.

Ар бир элдин социалдык тажрыйбасында кылымдар бою калыптанган, анын бүткүл турмуштук философиясын, социалдык-маданий тажрыйбасын, адеп-ахлактык баалуулуктарын камтыган салттар бар. Ошондуктан дүйнөдө өзүнүн каада-салты, үрп-адаттары жок бир дагы эл жок. Ар бир эл өзүнүн адеп-ахлактык баалуулуктарын, анын ичинде тигил же бул элдин тарыхый жана маданий тажрыйбасын чагылдырган салттарды жаратуучу.

Салттардын жардамы менен адамдар жаңы муундарга тажрыйба, билим, руханий баалуулуктарды жана тарбия ыкмаларын бириктирип, өткөрүп беришет. Ар бир коомдун турмушунда маанилүү роль ойногон элдик салттар анын калыптанышынын жана өнүгүшүнүн негизги факторлорунун бири катары кызмат кылат.

Советтик энциклопедияда «салт» түшүнүгү латындын «trader» деген сөзүнөн келип чыкканын, ал берүү, өткөрүү дегенди билдирери жазылган. Бул муундан муунга өтүп, белгилүү коомдордо, таптарда жана социалдык топтордо узак убакыт бою сакталып турган социалдык-маданий мурастын элементтерин өткөрүп берүүнү билдирет. Ошондой эле, коомдук мурастын объектилерин, материалдык жана руханий баалуулуктарды коомдук мурастоо процессин, анын ыкмаларын камтыйт.

Салт – бул белгилүү бир социалдык институттар, жүрүм-турум нормалары, баалуулуктар, идеялар, үрп-адаттар, ырым-жырымдар ж.б. [3, 58-б.]. Мындан улам салт адамдардын жана коомдун социалдык-маданий тажрыйбасынын элементи болуу менен,

коомдук тажрыйбаны муундан муунга өткөрүп турган кандайдыр бир курал, механизм, жол катары кызмат кылат.

Алгачкылардан болуп «салт» терминине илимий аныктама берүүгө аракет кылгандардын бири Н.С. Сарсенбаев болгон. Анын айтуусу боюнча салттар «муундан муунга өтүп келген адамдардын коомдук мамилелеринин тарыхый калыптанган, туруктуу жана эң жалпыланган ченемдери жана принциптери жана ал коомдук пикирдин күчү менен корголгон. Ошондой эле ал салттар социалдык топтун, таптын, улуттун, жалпы коомдун жашоо образынын калыптанышына салым кошот жана жаш муундарды адеп-ахлактык жана эстетикалык жактан тарбиялоонун кубаттуу фактору деп эсептеген [7].

Н.М. Денисюк салттарды социалдык турмуштун бардык чөйрөлөрүндө өнүккөн, сактоо, өнүктүрүү жана өткөрүп берүү касиетине ээ болгон, коомдук аң-сезим аркылуу ишке ашырылуучу туруктуу, мүнөздүү көрүнүштөр - деп эсептейт [4].

Окумуштуулардын айткандарына таянып, салттар коомдук мамилелерди, социалдык нормаларды жана принциптерди чагылдырып, коомдун маданий жана руханий баалуулуктарын ачып берүү менен уланмалуулукту камсыз кылат деп айтсак болот.

Салттардын максаты – тарыхый этаптарды жана өзгөчөлүктөрдү, калыптанган жашоо образын, ой жүгүртүүнүн жана жүрүм-турумдун түрлөрүн жаңы муундарда калыптандыруу жана кайра жаратуу [6, 25-б.].

Л.М. Дробужева, И.С. Кон, Е.С. Кузьмин ж.б. эмгектери инсанды социалдаштырууда салттардын ролун изилдөөгө арналган. Алар салтты коомдук мамилелердин, баалуулук багыттарынын системасы катары карашкан, ошондой эле салттарды сиңирүүнүн эң маанилүү социалдык-психологиялык механизми катары алардын жеке маанисин белгилешет. Анткени, салттар инсанды социалдаштыруунун бир түрү болуп саналат. Демек, бул салттар, алар айткандай, инсанды коомдук баалуулуктардын, мамилелердин жана ориентациялардын учурдагы системасына камтыйт [5].

Кыргыз элинин каада-салты жүздөгөн жылдар бою жашап келген жана алар элдин турмушунан кабар берген. Мисалы, элибиздин меймандостук жана мартчылык сапаты – муктаж адамдарга жардам көрсөтүү, өзгөчө жолоочулар, карылар, балдар жана оорулар үчүн кам көрүү салтынын сакталганынан көрүнөт.

Айтбаев Т.А.: «...кыргыздар меймандос болгондуктан, болгон тамагын кудай конок келүүчү адамдарга сактаган. Бул элибиздин меймандостугу сыйлуулугун, адептүүлүгүн, ыймандуулугун көрсөтүп турат» - деп жазат [1].

Эзелтен эле элдик салт- санаа нормаларында жана моралдык нормаларында адептүүлүк өкүм сүрүп келгени белгилүү. Адегенде мындай практика негизинен уруу башчылары менен калк кадырына арзыган аксакалдар кеңештери, кийинчерээк «казы-бийлер» тарабынан аткарылып келген. Анда журт ичиндеги ар кайсы жоосунсуз жоруктар, чыр-чатактуу маселелер, кыянат-кылмыш иштер уруулар ортосундагы жер-суу, мал-мүлк, жайыт жагынан

келип чыккан талаш-тартыштар каралып алар салттуу адептүүлүк сапаттарынын эрежелеринин негизинде жөнгө салынып турган [8, 183 б.].

Жаштардын коомдук калыптанышына көбүрөөк байланыштуу болгон жана элдик баалуулуктар ачылган кыргыздын негизги элдик адептик салттары катары – амандашуу, учурашуу, жүгүнүү, конок күтүү, аксакалдарды улуктоо, колго суу куюу, ат тергөө, бата-алуу, алкоо ж.б. сыяктуу адептик салттарды атасак болот.

Аталган кыргыз элинин адептик салттарынын негизинде турган негизги принциптерди жана баалуулуктарды талдап, буга улууларды сыйлоо, меймандостук, калыстык, эмгекчилдик, ак пейилдүүлүк, боорукердик жана башка көптөгөн нерселер кире тургандыгын аныктай алдык. Бул адептик салттар жаштардын баалуулук багыттарын калыптандырууга, алардын маданий өзгөчөлүгүн чыңдоого негиз болуп, моралдык-этикалык аң-сезимдин өнүгүшүнө олуттуу жардам бере алат. Элдик адептик салттар балдардын адеп-ахлактык принциптерин жана баалуулуктарын калыптандырууга гана жардам бербестен, маданий мурастарды сактоого жана заманбап коомдо гармониялуу инсанды өнүктүрүүгө салым кошот.

Ошентип, бүгүнкү турмуш-тиричилигибизде эң негиздүү болгон адеп тарбиясынын башаты мына ушул элдик адептик салттарыбыздан, улуттук маданиятыбыздан башталарын ачык далилдөө мүмкүнчүлүгү бар. Демек, *кыргыз элинин адептик салттарын тарбия процессинде пайдалануу – бул өсүп келе жаткан муундун адеп маанисин түшүнүүгө, өткөндүн калыптанган адептик жашоо образын, ой жүгүртүүнүн жана жүрүм-турумдун түрлөрүн жаңы муундарда калыптандыруу жана кайра жаратуу, анын негизинде пайда болгон инсандын адептүүлүк кулк-мүнөзү.*

Пайдаланылган адабияттар:

1. Айтбаев Т.А. Кыргыздардын салттуу меймандостугунун өзгөчөлүктөрү. https://jarchy.arabaev.kg/?7d33b22a0be6cd56a536ac7d4fe619e7=archiv_news&id_blok=59/search?ei=yLpOXIDGJlupsAG_6ba4Aw&q=093f65e080a295f8076b1c5722a46aa2#v4069
2. Акматалиев А., Кырбашев К. ж.б. Каада-салттар, ак баталар. – Бишкек, 2003.
3. Большая Советская Энциклопедия. Т.18-28. – М.: Советская энциклопедия, 1977. – 537.
4. Денисюк Н.М. Традиции и формирование личности. – Минск: Изд-во БГУ, 1979. – 136.
5. Дробижева Л.М., Кондратьев М.Ф. Многообразие культурной жизни народов СССР. – М.: Мысль, 1987. – 304.
6. Онищенко А.С. Обряды и их роль в жизни общества и личности // Социалистическая обрядность. – Киев, 1985.
7. Сарсенбаев Н. С. Обычай, традиции и общественная жизнь. – Алма-Ата, 1974. – 227.
8. Современный философский словарь / Под общ. ред. В.Е. Кемерова. – 2-е изд., испр. и доп. – Лондон, Париж, Москва: Панпринт, 1998. – 1064.

9. Ушинский К. Д. Избранные педагогические произведения. – М.: Просвящение, 1968. – 557.

Рецензент: педагогика илимдеринин доктору, доцент Мураталиева М.А.